

GRZEGORZ NANCKA

Uniwersytet Śląski w Katowicach

PRÓBA WYKORZYSTANIA PRAWA RZYMSKIEGO
W MIĘDZYWOJENNEJ KODYFIKACJI PRAWA
CYWILNEGO? IGNACY KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI
I „KONCEPCJA PODSTAWOWA PRAWA ZOBOWIĄZAŃ”

I. WPROWADZENIE

Przed powołaną do życia w 1919 r. Komisją Kodyfikacyjną Rzeczypospolitej Polskiej stało niezwykle ambitne zadanie¹. Na ziemiach odradzającego się po 123 latach niewoli państwa polskiego obowiązywała swoista mozaika systemów prawnych, potęgująca trudności związane z unifikacją i kodyfikacją prawa². Pojawiało się w związku z tym pytanie,

¹ Por. ustawa z 3 czerwca 1919 r. o komisji kodyfikacyjnej (Dz. U. Nr 4, poz. 315), art. 2: „Do zakresu działania tej komisji należy: a) przygotowanie projektów jednolitego ustawodawstwa dla wszystkich ziem w skład Państwa wchodzących, a to w dziedzinie prawa cywilnego i karnego; b) przygotowanie innych projektów ustawodawczych, które komisja kodyfikacyjna wypracuje bądź na skutek uchwały Sejmu, bądź też w porozumieniu z Ministerstwem Sprawiedliwości”.

² Zob. W.L. JAWORSKI, *Najważniejsze zadanie*, «Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne» 18.1-4/1920, s. 1-4; K. SÓJKA-ZIELIŃSKA, *Organizacja prac nad kodyfikacją prawa cywilnego w Polsce międzywojennej*, «CPH» 27.2/1975, s. 275; A. LITYŃSKI, *Dwa kodeksy karne 1932. W osiemdziesiątą rocznicę*, «Roczniki Administracji i Prawa» 12/2012, s. 207; I. MAZUREK, *Specyfika prac Komisji Kodyfikacyjnej w procesie unifikacji prawa w II Rzeczypospolitej*, «Studia Iuridica Lublinensia» 23/2014, s. 125-126.

co stanowić miało podstawę do ukształtowania przepisów, mających obowiązywać na terenach dopiero co odrodzonego państwa. Wskazywano, że działalność komisji „wymaga [...] porównawczego zestawienia zasad prawnych i przepisów obowiązujących dotąd na ziemiach polskich; oceny krytycznej znaczenia i doniosłości każdego przepisu prawnego dla obecnej chwili i dalszego rozwoju społecznego; rozważania, któremu z kilku przepisów, normujących tę samą kwestię prawną, dać pierwszeństwo przed innymi, w końcu śledzenia pilnego za rozwojem stosunków w państwie polskim, aby dana norma prawna, teoretycznie za słuszną uznana, nie stanęła w sprzeczności z rzeczywistym wyrazem woli społeczeństwa naszego”³. Członkowie Sekcji Cywilnej Komisji Kodyfikacyjnej dążyli do zbudowania dzieła nowego, opartego na narodowych podstawach⁴. Ta koncepcja też przeważała, a sam Jan J. Litauer wskazywał na konieczność zbudowania „gmachu całkiem nowego od fundamentów”⁵. Wyraźnie odrzucona została koncepcja rozciągnięcia prawa obowiązującego w jednej z dzielnic na pozostałe dzielnice Polski⁶. Co więcej, podczas prac przygotowawczych widziano potrzebę szeroko

³ *Uzasadnienie [w:] Wniosek nagły posła Zygmunta Marka i tow. w sprawie powołania do życia komisji dla stworzenia jednolitego ustawodawstwa w Państwie Polskiem*, «Kwartalnik Prawa Cywilnego i Karnego. Pismo poświęcone nauce prawa i zagadnieniom wymiaru sprawiedliwości» 2/1919, s. 277; por. K. SÓJKA-ZIELIŃSKA, *Organizacja prac nad kodyfikacją...*, s. 275-276.

⁴ K. SÓJKA-ZIELIŃSKA, *Organizacja prac nad kodyfikacją...*, s. 277; por. Z. RADWAŃSKI, *Kształtowanie się polskiego systemu prawnego w pierwszych latach II Rzeczypospolitej*, «CPH» 21.1/1969, s. 31-48.

⁵ J.J. LITAUER, *Materiały do rewizji kodeksu cywilnego*, I: *Księga II kodeksu cywilnego. Projekt Deputacji Prawodawczej i Rady Stanu Królestwa Polskiego (1829)*, Warszawa 1918, s. II; por. K. SÓJKA-ZIELIŃSKA, *Organizacja prac nad kodyfikacją...*, s. 277.

⁶ K. SÓJKA-ZIELIŃSKA, *Organizacja prac nad kodyfikacją...*, s. 278; zob. też: S. GOŁĄB, *Przed projektem polskiego kodeksu cywilnego*, «Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne» 18.1-4/1920, s. 8-9; W.L. JAWORSKI, *Nowożytny kodeks cywilny*, «Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne» 20.3-6/1922, s. 1-2; M. KURYŁOWICZ, *Tradycje prawa rzymskiego*, [w:] *Tradycja i postęp w prawie*, red. R. TOKARCZUK, Lublin 1983, s. 84.

zakrojonych badań porównawczych stanu prawnego poszczególnych dzielnic, a także korzystania z wzorców przeszłości i innych krajów⁷.

2. „KONCEPCJA PODSTAWOWA PRAWA ZOBOWIĄZAŃ”

Jednym z najistotniejszych zadań w dziedzinie kodyfikacji było przygotowanie kodeksu zobowiązań, który miał powstać dość szybko, a z pewnością przed ukończeniem prac nad całością kodeksu cywilnego⁸. Zanim jednak doszło do jego uchwalenia, w ramach Komisji Kodyfikacyjnej powstawały liczne projekty częściowe⁹. Jednym z nich był projekt „koncepcji podstawowej prawa zobowiązań” przygotowany przez Ignacego Koschembaha-Łyskowskiego. Został on ogłoszony drukiem na łamach tomu II serii III „Themis Polskiej” i zawierał propozycję redakcji 17 artykułów. To dość sporej objętości opracowanie (112 stron) zostało zatytułowane *W sprawie kodyfikacji naszego prawa cywilnego* i funkcjonowało również jako odrębna broszurka¹⁰. Przypominało jednak w dużo większym stopniu solidną naukową rozprawę aniżeli typowy projekt brzmienia przepisów. Konkretnie postulaty co do uregulowań umieszczone zostały bowiem w końcowej części pracy (s. 79-99), a samo opracowanie posiadało dość nietypowy układ. Jego znacząca część, poprzedzająca propozycje uregulowań, stanowiła nie tylko uzasadnienie

⁷ K. SÓJKA-ZIELIŃSKA, *Organizacja prac nad kodyfikacją...*, s. 280; F.K. FIERICH, *Rzut oka na najważniejsze zadania prac kodyfikacyjnych*, «Kwartalnik Prawa Cywilnego i Karnego. Pismo poświęcone nauce prawa i zagadnieniom wymiaru sprawiedliwości» 2/1919, s. 457-458.

⁸ L. GÓRNICKI, *Prawo cywilne w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919-1939*, Wrocław 2000, s. 397; por. G. JĘDREJEK, *Polski kodeks zobowiązań z 1933 roku. Powstanie, źródła, znaczenie dla europejskiego prawa obligacyjnego*, «Roczniki Nauk Prawnych» 9.1/2001, s. 53-54.

⁹ Zob. na ten temat: L. GÓRNICKI, *Prawo cywilne...*, s. 404-409; IDEM, *Metoda opracowania i koncepcja kodeksu zobowiązań z 1934 roku*, «Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo» 305/2008, s. 84-86.

¹⁰ I. KOSCHEMBAH-ŁYSKOWSKI, *W sprawie kodyfikacji naszego prawa cywilnego*, Warszawa 1925; por. B. KACZOROWSKA, *Reguły wykładni umów w projektach prawa o zobowiązaniach i kodeksu zobowiązań*, «Forum Prawnicze» 31.5/2015, s. 85.

dla zaprezentowanej jako zwieńczenie wywodów propozycji przepisów, ale i bardzo szczegółową analizę kwestii dogmatycznych mających bezpośredni związek z treścią proponowanych uregulowań.

Ignacy Koschembahr-Łyskowski w obszernym wstępie zwrócił uwagę, że kodeks cywilny musi się opierać „na obecnych faktycznych stosunkach naszego społeczeństwa”, co uzasadniał tym, że „prawo wyrasta z faktycznych stosunków życiowych i na ich podstawie musi być tłumaczone”¹¹. Tylko w taki sposób, zdaniem I. Łyskowskiego, miało udać się zbudować własną polską terminologię prawniczą, aby w sposób wyczerpujący opisać poszczególne pojęcia i instytucje prawne¹². Kodeks cywilny powinien również unormować stosunki społeczne i gospodarcze i przyczynić się do rozwiązywania takich zagadnień¹³. Łyskowski określił także, że „zadanie kodyfikacji nie może ograniczyć się na zestawieniu artykułów, które dogmatycznie łączą się w zgodną całość, ale ona dążyć musi do uporządkowania stosunków według potrzeb społecznych i gospodarczych życia, a przepisy prawa muszą być tak ujęte, aby skutki tych przepisów były jak najbardziej zbawienne dla dalszego rozwoju stosunków społecznych i gospodarczych”¹⁴. Podkreślał, że kodyfikacja prawa zobowiązań jest tym bardziej istotna, ponieważ wokół niego koncentrują się głównie „kwestie socjalne”¹⁵.

¹¹ I. KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, *W sprawie kodyfikacji...*, s. 14; por. IDEM, *Czynnik społeczny a czynnik państwowy w prywatnym prawie rzymskim*, Warszawa 1923; A. GREBIENIOW, *Römisches Recht als Vergleichsfaktor. Ignacy Koschembahr-Łyskowski (1864-1945) und die Methodenfrage*, [w:] *Methodenfragen der Romanistik im Wandel. Paul Koschakers Vermächtnis 80 Jahre nach seiner Krisenschrift*, red. T. BEGGIO, A. GREBIENIOW, Tübingen 2020, s. 178.

¹² I. KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, *W sprawie kodyfikacji...*, s. 15-16.

¹³ *Ibidem*, s. 18; por. E.M. VESPER, *Ignacy Koschembahr-Łyskowski. Polski romanista przełomu XIX i XX wieku*, Białystok 2019, s. 46 [niepublikowana rozprawa doktorska].

¹⁴ I. KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, *W sprawie kodyfikacji...*, s. 2; por.: L. PETRAZYCKI, *Die Lehre vom Einkommen: vom Standpunkt des gemeinen Civilrechts unter Berücksichtigung des Entwurfs eines bürgerlichen Gesetzbuches für das Deutsche Reich*, I, Berlin 1893, s. 327-330; IDEM, *Die Lehre von Einkommen: Vom Standpunkt des gemeinen Civilrechts unter Berücksichtigung des Entwurfs eines bürgerlichen Gesetzbuches für das Deutsche Reich*, Berlin II, 1895, s. 473-475. Zob. też A. GREBIENIOW, *Römisches Recht...*, s. 184.

¹⁵ I. KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, *W sprawie kodyfikacji...*, s. 20.

Projekt wyróżniał się jednak tym, że jednym z jego założeń było wykorzystanie doświadczenia rzymskich jurystów. Łyskowski uważał, że wartość prawa rzymskiego dla prawa współczesnego polegała nie na tym, że wytworzyło ono instytucje prawne, które znalazły miejsce w późniejszych prawodawstwach, ale na tym, że „prawnicy rzymscy potrafili nadać ściśle określone formy i zasady instytucjom przez spóżyście ludzkie wytworzonym”¹⁶. To ostatecznie osiągnięcie sprawiło, że juryści mogli uniknąć chaosu w tworzonej systemie prawnym, co powinno być dostrzegane, szczególnie przez twórców prawa rodzimych uczonych. Jednocześnie I. Łyskowski zaznaczał, że nie można wprowadzić „niewolniczo przyjmować” wszelkich instytucji prawa rzymskiego, lecz „byłoby lekkomyślnością” nie skorzystać z cennych doświadczeń rzymskiej jurysprudencji¹⁷. Wiązał się z tym również wniosek dotyczący postępu w prawie. Jego zdaniem nie polegał on na „tworzeniu nowych podstawowych instytucji, ile na wysubtelnieniu prawa”¹⁸.

Odniesienie się do prawa rzymskiego związane było z poglądami Łyskowskiego na kwestię kodyfikacji. Rzymskie pojęcie prawa jako faktycznych stosunków społecznych i gospodarczych uprawniało do twierdzenia, że owe stosunki „są integralną częścią prawa, które służyć muszą za środek interpretacyjny przepisu”¹⁹. Jak argumentował Łyskowski, w prawie rzymskim nie było mowy o tym: „aby o treści aktu prawnego rozstrzygała wyłącznie wola jednostki, i aby zadaniem prawa było tylko urzeczywistnienie tej woli. Wolność jednostki odnosiła się do tego, że jednostka mogła akt skutecznym albo nie; ale skoro aktu chciała, to o treści i skutkach prawnych aktu rozstrzygało wyłącznie prawo, a nie wola stron”²⁰. Co więcej, „prawo rzymskie nigdy nie przyjęło zasady, że strony

¹⁶ *Ibidem*, s. 23.

¹⁷ *Ibidem*. Zob. A. GREBIENIOW, *Römisches Recht...*, s. 188, który podaje, że I. Koschembahr-Łyskowski nie był zainteresowany ponowną recepcją prawa rzymskiego.

¹⁸ I. KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, *W sprawie kodyfikacji...*, s. 19; A. GREBIENIOW, *Römisches Recht...*, s. 187-188.

¹⁹ I. KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, *W sprawie kodyfikacji...*, s. 22; por. IDEM, *Pojęcie prawa*, [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu 250-tej rocznicy założenia Uniwersytetu Lwowskiego przez króla Jana Kazimierza r. 1661*, Lwów 1912, s. 1-69.

²⁰ I. KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, *W sprawie kodyfikacji...*, s. 24-25.

mogą stosunkowi obowiązkowemu nadać dowolną treść, lecz stale kierowało strony do figur przez prawo ustalonych²¹. Nie oznaczało to jednak, że stosunki obligacyjne były uregulowane w sposób mechaniczny, jak i że stronie nie pozostawało wystarczające pole do działania²². Choć można odnieść inne wrażenie, to I. Koschembahr-Łyskowski określał siebie jako zwolennika zasady swobody umów²³. Uważał, że ta zasada, niezależnie od tego, jak zmienią się stosunki społeczno-gospodarcze, będzie musiała zostać utrzymana²⁴.

3. REGUŁA PODSTAWOWA: PRÓBA „PRAWNEGO ZAPOŻYCZENIA” PRAWA RZYMSKIEGO?

Projekt I. Koschembahra-Łyskowskiego rozpoczął się od zawartej w art. 1 regulacji, że „nikomu nie wolno wzbogacać się niesłusznie cudzym kosztem²⁵. To ogólne ujęcie, zdaniem autora koncepcji podstawowej zobowiązań, miało stanowić czynnik twórczy dla wyprowadzenia nowych zasad prawnych i to nie tylko w obrębie prawa zobowiązań²⁶. Regulacja – czego nie krył jej autor – była inspirowana wypowiedzią Pomponiusa.

²¹ *Ibidem*, s. 28.

²² I. KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, *W sprawie kodyfikacji...*, s. 26.

²³ I. KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, *Prawo rzymskie a czasy dzisiejsze. Mowa wygłoszona podczas uroczystej inauguracji roku akademickiego 1923-24 w dniu 28 października 1923*, Warszawa 1925, s. 6, 9-10.

²⁴ I. KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, *W sprawie kodyfikacji...*, s. 28-29; por. IDEM, *O stanowisku prawa rzymskiego w powszechnej ustawie cywilnej dla cesarstwa austriackiego*, «Przegląd Prawa i Administracji» 36.7-8/1911, s. 660-725.

²⁵ I. KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, *W sprawie kodyfikacji...*, s. 79; por. art. 2 projektu: „Niesłuszne wzbogacenie zachodzi także wówczas, jeżeli w istniejącym stosunku obowiązkowym z powodu okoliczności, siłą wyższą spowodowanych, świadczenia stron wynikające z stosunku obowiązkowego przedstawiają rażącą nierównomierność”.

²⁶ I. KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, *W sprawie kodyfikacji...*, s. 79; por. IDEM, *Die ‘Condictio’ als Bereicherungsklage im klassischen römischen Recht*, II, Weimar 1907, s. 224.

D. 12,6,14 (Pomp. 21 *ad Sab.*): *Nam hoc natura aequum est neminem cum alterius detrimento fieri locupletiolem.*

Zestawienie treści przepisu art. 1 projektu z wyżej wskazanym fragmentem pozwala dostrzec, że proponowana regulacja była nieomal tłumaczeniem tego źródła. Autor projektu uważał zresztą, że zasługą starożytnych Rzymian było sformułowanie ogólnej zasady, że nikt nie może niesłusznie bogacić się cudzym kosztem²⁷. Stąd też prawdopodobnie za wszelką cenę starał się ją zaadaptować do projektu przepisów. Uzasadniając konieczność wprowadzenia takiej regulacji, opierał się na wypowiedziach rzymskich jurystów. Wprawdzie wymieniał jedynie, o jakie źródła chodzi, nie odnosząc się do nich szczegółowo, to nietrudno jednak domyślić się, które fragmenty wypowiedzi Ulpiana w D. 17,1,10,³²⁸, Pomponiusa w D. 23,3,6,²²⁹ i D. 50,17,206³⁰ oraz Gaiusa w D. 50,17,57³¹ stanowiły dla niego inspirację.

W prawie rzymskim – jak podkreślał autor projektu – konsekwencją przyjęcia ogólnej zasady analogicznej do tej w art. 1 projektu było ukształtowanie przez jurystów *condictio*, która znajdowała zastosowanie we wszystkich przypadkach, gdy ktoś uzyskał coś niesłusznie³². Źródła dostarczały sporo przykładów, które wskazywały nie tylko, że nie należy odnosić korzyści z cudzej szkody (np. Ulpian w D. 2,15,8,22)³³, lecz także że obowiązek oddania niesłusznego wzbogacenia wynika z zasad dobra i słuszności (np. Celsus w D. 12,1,32)³⁴. Takie stwierdzenie znalazło wyraz w redakcji art. 3 projektu, który miał brzmienie: „Kto wzbogacił się

²⁷ I. Koschembahr-Łyskowski, *W sprawie kodyfikacji...*, s. 44.

²⁸ D. 17,1,10,3 (Ulp. 32 *ad ed.*): ... *quia bonae fidei hoc congruit, ne de alieno lucrum sentiat ...*

²⁹ D. 23,3,6,2 (Pomp.14 *ad Sab.*): ... *quia bono et aequo non conveniat aut lucrari aliquem cum damno alterius aut damnum sentire per alterius lucrum...*

³⁰ D. 50,17,206 (Pomp. 8 *ex variis lect.*): *Iure naturae aequum est neminem cum alterius detrimento et iniuria fieri locupletiolem.*

³¹ D. 50,17,57 (Gai. 18 *ad ed. prov.*): *Bona fides non patitur, ut bis idem exigatur.*

³² I. KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, *W sprawie kodyfikacji...*, s. 41.

³³ D. 2,15,8,22 (Ulp. 5 *de omn. trib.*): ...*nec enim debet ex alieno damno esse locuples.*

³⁴ D. 12,1,32 (Cels. 5 *dig.*): ... *sed quia pecunia mea ad te pervenit, eam mihi a te reddi bonum et aequum est.*; D. 12,6,66 (Pap. 8 *quaest.*): *Haec condictio ex bono et aequo introducta, quod alterius apud alterum sine causa deprehenditur, revocare consuevit.*

nieśluszenie cudzym kosztem, odpowiada z tytułu nieślusznego wzbogacenia się wobec osoby, z której majątku został wzbogacony³⁵. Przepis inspirowany był wypowiedzią Ulpiana w D. 12,5,6³⁶, z której wynikało nie tylko, że to, co nieśluszenie znajduje się u kogoś, powinno zostać zwrócone pokrzywdzonemu, ale i że stanowisko takie podzielali Celsus, Sabinus, a także dawni rzymscy juryści³⁷. Podobieństwo regulacji art. 3 względem źródła nie było już jednak tak wyraźne jak w przypadku art. 1.

Artykuł 4 projektu, uzupełniający art. 3, przewidywał nie tylko obowiązek zwrotu samej rzeczy, lecz także przyrostu i zysku. Przepis dopuszczał również świadczenie wartości rzeczy, w przypadku gdyby ta uległa na przykład zniszczeniu. Brzmiał on w sposób następujący: „§ 1. Odpowiedzialność z tytułu nieślusznego wzbogacenia się obejmuje obowiązek wydania rzeczy, którą strona uzyskała z majątku drugiej strony wraz z przyrostem i zyskiem osiągniętym aż do chwili zwrotu. § 2. Jeżeli rzeczy nie ma, w jej miejsce wstępuje wartość pieniężna³⁸”.

Przy tworzeniu koncepcji tego uregulowania I. Koschembahr-Łyskowski – jak sam wskazywał – wykorzystał wypowiedź Ulpiana w D. 12,6,26,12³⁹. Mowa jest tam o poglądzie Celsusa, który dopuszczał oszacowanie wartości świadczonych usług w pieniądzu, jak również możliwość wytoczenia skargi o zwrot kwoty, za jaką można by wynająć kogoś do wykonania usług. Ulpian podkreślał także, że zdaniem Celsusa skarga o zwrot nienależnego świadczenia w pewnych wypadkach dotyczyć mogła nie tylko samej rzeczy, ale i jej pożytków.

³⁵ I. KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, *W sprawie kodyfikacji...*, s. 81.

³⁶ D. 12,5,6 (Ulp. 18 *ad Sab.*): *Perpetuo Sabinus probavit veterum opinionem existimantium id, quod ex iniusta causa apud aliquem sit, posse condici: in qua sententia etiam Celsus est.*

³⁷ I. KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, *W sprawie kodyfikacji...*, s. 31.

³⁸ *Ibidem*, s. 81.

³⁹ D. 12,6,26,12 (Ulp. 26 *ad ed.*): *... sed hae, inquit, operae recipiunt aestimationem: et interdum licet aliud praestemus, inquit, aliud condicimus: ut puta fundum indebitum dedi et fructus condico: vel hominem indebitum, et hunc sine fraude modico distraxisti, nempe hoc solum refundere debes, quod ex pretio habes: vel meis sumptibus pretiosiorum hominem feci, nonne aestimari haec debent? sic et in proposito, ait, posse condici, quanti operas essem conducturus. sed si delegatus sit a patrono officiales operas, apud Marcellum libro vicensimo digestorum quaeritur.*

Na wypowiedzi Ulpiana w D. 13,1,8,1⁴⁰ I. Koschembahr-Łyskowski oparł art. 5 projektu. Przepis stanowił, że: „Strona, która uzyskała rzecz bezprawnie, odpowiada za wypadek oraz za najwyższą wartość rzeczy od chwili jej uzyskania, aż do jej zwrotu”⁴¹. Wypowiedź jurysty dotyczyła określenia chwili, w której należało dokonać oszacowania wartości rzeczy w przypadku wniesienia skargi o jej zwrot. Ulpian udzielił odpowiedzi, że jest to chwila, w której wartość rzeczy była najwyższa.

4. ADAPTACJA POJĘCIA „CELU GOSPODARCZEGO”

Istotne miejsce w projekcie zajmowało pojęcie celu gospodarczego. Jak twierdził autor projektu, kodeks zobowiązań, „przyjmując określenie gospodarcze do przepisów o zobowiązaniach, będzie musiał dla każdego zobowiązania określać jego cel gospodarczy”⁴². Łyskowski podkreślał równocześnie, że „przepisy prawne są abstrakcyjne i w ich abstrakcyjności upatrujemy zaletę, ponieważ ona zapewnia jednostajność i bezstronność orzecznictwa bez względu na osoby i stosunki”⁴³. Nie ma jednak możliwości, aby wszystkie stosunki zostały ujęte w abstrakcyjne przepisy, szczególnie mając na względzie ich zmienność⁴⁴. Wystarczające będzie jednak to, że w przyszłym kodeksie zobowiązań miałyby znaleźć się podstawowe przepisy abstrakcyjne, zaś „w kwestjach nieustalonych przez prawo sędziego będzie miał zadanie oceniania kwestji według »celu gospodarczego« zobowiązania. Wola stron będzie mogła ukształtować stosunek tylko o tyle, o ile to nie będzie z ujmą dla celu gospodarczego zobowiązania przez prawo ustalonego”⁴⁵.

⁴⁰ D. 13,1,8,1 (Ulp.27 ad ed.): *Si ex causa furtiva res condicatur, cuius temporis aestimatio fiat, quaeritur. placet tamen id tempus spectandum, quo res umquam plurimum fuit, maxime cum deteriorem rem factam fur dando non liberatur: semper enim moram fur facere videtur.*

⁴¹ I. KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, *W sprawie kodyfikacji...*, s. 82.

⁴² I. KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, *W sprawie kodyfikacji...*, s. 98.

⁴³ *Ibidem.*

⁴⁴ *Ibidem.*

⁴⁵ *Ibidem.*, s. 98-99; por. A. GREBIENIOW, *Römisches Recht...*, s. 180.

Dla wyjaśnienia sensu pojęcia celu gospodarczego uczony nawiązał do fragmentu G. 4,116⁴⁶. W tym źródle celem gospodarczym (który określane był terminem *causa*) stypulacji było otrzymanie pożyczki. Ze względu na to, że w opisanej sytuacji cel gospodarczy nie został osiągnięty, zobowiązanie zostało umorzone *ope exceptionis*⁴⁷. W związku z tym I. Koschembahr-Łyskowski sformułował wniosek, że „zobowiązanie staje się nieważnym, jeżeli nie został urzeczywistniony cel gospodarczy przez prawo (*mutuum*) ustalony”⁴⁸. Uczony zwrócił także uwagę na wypowiedź Ulpiana w D. 44,4,2,3⁴⁹. Wynikało z niej, że nieważne jest zobowiązanie, które nie opiera się na żadnym celu gospodarczym, a więc jest *sine causa*. Taka sytuacja, jak również wcześniej wymieniony przypadek, gdy cel gospodarczy zobowiązania nie został zrealizowany, dawały stronie, która świadczyła, możliwość skorzystania z *condictio*⁵⁰. Na uwagę zasługuje również pogląd Ignacego Koschembahra-Łyskowskiego, który twierdził, że to nie „brak podstawy prawnej”, ale „brak osiągnięcia celu przez akt nabycia ustalonego” dawał możliwość zastosowania *condictio*⁵¹. „Brak podstawy prawnej” stanowił zdaniem uczonego skutek *condictio*, co wykluczało, aby na tej podstawie wyjaśnić,

⁴⁶ Zob. G. 4,116: ...*Velut si stipulatus sim a te pecuniam tamquam credendi causa numeraturus nec numeraverim. Nam eam pecuniam a te peti posse certum est. Dare enim te oportet, cum ex stipulatu teneris; Sed quia iniuum est te eo nomine condemnari, placet per exceptionem doli mali te defendi debere...*

⁴⁷ I. KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, *W sprawie kodyfikacji...*, s. 34; zob. też IDEM, *Die Theorie der Exceptionen nach klassischem römischem Recht*, I, Berlin 1893, s. 19.

⁴⁸ I. KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, *W sprawie kodyfikacji...*, s. 34.

⁴⁹ D. 44,4,2,3 (Ulp. 76 ad ed.): *Circa primam speciem, quibus ex causis exceptio haec locum habeat, haec sunt, quae tractari possunt. si quis sine causa ab aliquo fuerit stipulatus, deinde ex ea stipulatione experiatur, exceptio utique doli mali ei nocebit: licet enim eo tempore, quo stipulabatur, nihil dolo malo admiserit, tamen dicendum est eum, cum litem contestatur, dolo facere, qui perseveret ex ea stipulatione petere: et si cum interponeret, iustam causam habuit, tamen nunc nullam idoneam causam habere videtur. proinde et si creditor pecuniam stipulatus est nec credidit et si certa fuit causa stipulationis, quae tamen aut non est secuta aut finita est, dicendum erit nocere exceptionem.*

⁵⁰ I. KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, *W sprawie kodyfikacji...*, s. 35.

⁵¹ *Ibidem*, s. 30; por. I. KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, *Die 'Condictio' als Bereicherungsklage im klassischen römischen Recht*, I, Weimar 1903, s. 2, 13.

dłaczego w danym wypadku można skorzystać ze skargi⁵². Gdy cel gospodarczy nie został zrealizowany, zobowiązanie wygasło. Obrazowały to – zdaniem Łyskowskiego – wypowiedzi Paulusa w D. 4,3,18,5⁵³, D. 45,1,91 pr⁵⁴ oraz D. 45,1,136,1⁵⁵, Gaiusa w D. 44,7,1,9⁵⁶, a także Pomponiusa w D. 46,3,107⁵⁷, w których mowa o niezrealizowaniu celu gospodarczego wskutek działania strony, osoby trzeciej, a nawet częściowej możliwości urzeczywistnienia celu gospodarczego. Te rozważania wykorzystane zostały przy tworzeniu art. 9, który przybrał następującą treść: „Zobowiązanie jest węzłem prawnym do czynienia, nie czynienia lub innego rodzaju świadczenia, zgodnego z zapatrywaniem przyjętem przez uczciwych ludzi w danych okolicznościach, dla urzeczywistnienia celu gospodarczego przez prawo ustalonego”⁵⁸. Pojęcie „celu gospodarczego” znalazło również wyraz w art. 10, który przewidywał ogólną regułę, dotyczącą nieważności zobowiązania: „Nieważne jest zobowiązanie,

⁵² Por. I. KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, *W sprawie kodyfikacji...*, s. 85-86.

⁵³ D. 4,3,18,5 (Paul. 11 ad ed.): *Si servum, quem tu mihi promiseras, alius occiderit, de dolo malo actionem in eum dandam plerique recte putant, quia tu a me liberatus sis: ideoque legis Aquiliae actio tibi denegabitur.*

⁵⁴ D. 45,1,91pr. (Paul. 17 ad Plaut.): *Si servum stipulatus fuero et nulla mora intercedente servus decesserit: si quidem occidat eum promissor, expeditum est. sin autem neglegat infirmum, an teneri debeat promissor, considerantibus, utrum, quemadmodum in vindicatione hominis, si neglectus a possessore fuerit, culpae huius nomine tenetur possessor, ita et cum dari promisit, an culpa, quod ad stipulationem attinet, in faciendo accipienda sit, non in non faciendo? quod magis probandum est, quia qui dari promisit, ad dandum, non faciendum tenetur.*

⁵⁵ D. 45,1,136,1 (Paul. 5 sent.): *Si, qui viam ad fundum suum dari stipulatus fuerit, postea fundum partemve eius ante constitutam servitutem alienaverit, evanescit stipulatio.*

⁵⁶ D. 44,7,1,9 (Gai. 2 aureor.): *Si id, quod dari stipulemur, tale sit, ut dari non possit, palam est naturali ratione inutilem esse stipulationem, veluti si de homine libero vel iam mortuo vel aedibus deustis facta sit stipulatio inter eos, qui ignoraverint eum hominem liberum esse vel mortuum esse vel aedes deustas esse. idem iuris est, si quis locum sacrum aut religiosum dari sibi stipulatus fuerit.*

⁵⁷ D. 46,3,107 (Pomp. 2 enchir.): *Verborum obligatio aut naturaliter resolvitur aut civiliter: naturaliter veluti solutione aut cum res in stipulationem deducta sine culpa promissoris in rebus humanis esse desiit: civiliter veluti acceptilatione vel cum in eandem personam ius stipulantis promittentisque devenit.*

⁵⁸ I. KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, *W sprawie kodyfikacji...*, s. 84.

które sprzeciwia się celowi gospodarczemu, przez prawo ustalonemu”⁵⁹. Wyjątki od tej reguły przewidywał art. 11 projektu, zgodnie z którym: „Zobowiązanie zawierające odchylenie od celu gospodarczego przez prawo ustalone jest ważne tylko, jeżeli odchylenie: 1) nie sprzeciwia się intencji celu gospodarczego dla zobowiązania przez prawo ustalonego; 2) nie przedstawia celu gospodarczego z powodów naturalnych lub prawnych niemożliwego do urzeczywistnienia; 3) nie sprzeciwia się przepisom prawnym lub dobrym obyczajom; 4) nie stanowi rażącej krzywdy dla strony, ujawniającej się w rażącej nierównomierności świadczeń; 5) nie mieści w sobie obrazy dla praw osobowych strony”⁶⁰.

Z artykułu 9 projektu wynikało, że zobowiązanie powinno opierać się na celu gospodarczym, który został ustalony przez prawo⁶¹. Łyskowski przewidywał, że będą pojawiały się różnego rodzaju „porozumienia dodatkowe”, niweczące cel gospodarczy zobowiązania. Co więcej, kodeks zobowiązań będzie stwarzał możliwość zawierania umów nienazwanych, które miały dać zdaniem Łyskowskiego „szerokie pole do swawoli w prawie”⁶². Z tego powodu zaproponował art. 10, jednocześnie w art. 11 dopuszczając pewne odchylenia od „celu gospodarczego”.

Artykuł 12 projektu w § 1 stanowił, że: „§ 1. Staje się nieważnym zobowiązanie, jeżeli nie zostanie urzeczywistniony jego cel gospodarczy przez prawo ustalony”. Sytuacja kształtowała się inaczej w przypadku, gdy brak realizacji celu gospodarczego wynikał z winy strony⁶³. Wówczas

⁵⁹ *Ibidem*, s. 85.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 85-86.

⁶¹ I. Koschembahr-Łyskowski wskazywał, że „nasz kodeks cywilny będzie musiał ustalić dla każdego zobowiązania jego cel gospodarczy. Wobec tego np. dla kupna będzie musiał ustanowić przepis, że cena kupna w umowie oznaczona musi być »słuszna«, co będzie nowością tylko pod tym względem, że przepis znajdzie miejsce w kodeksie cywilnym; materialnie to nie będzie nowością, ponieważ przepisy o lichwie również muszą być uwzględniane. Stojąc zasadniczo na stanowisku przedmiotowego ukształtowania stosunków, pragnę jednak dać swobodę jednostkom, gdyż prawo nie może wyczerpująco uwzględnić wszystkich przypadków w życiu zachodzących. Także prawo rzymskie obok poszczególnych zobowiązań (*obligationes*) dopuszczało porozumienia dodatkowe (*pacta*)”. Zob. I. KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, *W sprawie kodyfikacji...*, s. 86.

⁶² *Ibidem*, s. 85.

⁶³ *Ibidem*, s. 38.

zobowiązanie pozostawało ważne, a strona takiego stosunku obligacyjnego powinna uczynić wszystko, aby jego cel został zrealizowany. Jeśli tak się nie stało, to strona musiała zapłacić wartość przedmiotu⁶⁴. W związku z tym § 2 art. 12 projektu przyjął następującą redakcję: „§ 2. Jeżeli nieureczywistnienie celu gospodarczego nastąpi z winy dłużnika, zobowiązanie utrzymuje się i dłużnik ma obowiązek uczynić wszystko, aby cel gospodarczy zobowiązania został ureczywistniony bez uszczerbku dla wierzyciela. Jeżeli ostatnie jest niemożliwe, dłużnik ma obowiązek wynagrodzenia szkód i strat albo musi dać odpowiednie zadośćuczynienie”⁶⁵. Taka regulacja stanowiła nawiązanie do wypowiedzi Pomponiusa w D. 45,1,23⁶⁶, Paulusa w D. 45,1,35pr⁶⁷ oraz Ulpiana w D. 45,1,82,1⁶⁸, a obrazowała ją reguła *culpa perpetuatur obligatio*⁶⁹. Co więcej, takie brzmienie przepisu przewidywało nie tylko nieważność zobowiązania, w przypadku którego nie został zrealizowany cel gospodarczy, ale i utrwalenie zasady *culpa perpetuatur obligatio* w odniesieniu do zobowiązań, w przypadku których nieureczywistnienie celu gospodarczego wynikało z winy strony⁷⁰.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 88.

⁶⁶ D. 45,1,23 (Pomp.9 ad Sab.): *Si ex legati causa aut ex stipulatu hominem certum mihi debeas, non aliter post mortem eius tenearis mihi, quam si per te steterit, quo minus vivo eo eum mihi dares: quod ita fit, si aut interpellatus non dedisti aut occidisti eum.*

⁶⁷ D. 45,1,35 pr. (Paul. 12 ad Sab.): *Si stipulor, ut id fiat, quod natura fieri non concedit, non magis obligatio consistit, quam cum stipulor ut detur quod dari non potest: nisi per quem stetit, quo minus facere id possit.*

⁶⁸ D. 45,1,82,1 (Ulp. 78 ad ed.): *Si post moram promissoris homo decesserit, tenetur nihilo minus, proinde ac si homo viveret.*

⁶⁹ I. KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, *W sprawie kodyfikacji...*, s. 36; reguła ta została już uznana przez *veteres*, co obrazuje fragment: D. 45,1,91,3 (Paul. 17 ad Plaut.): *Sequitur videre de eo, quod veteres constituerunt, quotiens culpa intervenit debitoris, perpetuari obligationem, quemadmodum intellegendum sit...*

⁷⁰ I. KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, *W sprawie kodyfikacji...*, s. 36.

5. „RZYMSKI WZORZEC” ROSZCZEŃ Z TYTUŁU NIESŁUSZNEGO WZBOGACENIA

Ignacy Koschembahr-Łyskowski wskazywał, że w swym projekcie zastosował model „dwóch linii” przyjęty przez prawo rzymskie i Kodeks Napoleona, w którym *condictio* miała mieć zastosowanie „dla przypadków świadczenia z zobowiązania nieistniejącego, nieważnego lub unieważnionego, zaś dla innych przypadków niesłusznego wzbogacenia się [projekt przyjmował – G.N.] rozszerzoną akcją *de in rem verso*”⁷¹. Uczony przewidział w swym projekcie trzy grupy sytuacji, w które ujął roszczenia z tytułu niesłusznego wzbogacenia się⁷². Pierwszą grupę stanowiły przypadki, które odpowiadały rzymskim *dationes*. Analogicznie do uregulowań znanych prawu rzymskiemu, I. Koschembahr-Łyskowski zaproponował w swym projekcie przepis dotyczący sytuacji, w której strona świadczyła, nie wiedząc o tym, że dług nie istniał. Był to art. 14 projektu w następującym brzmieniu: „Kto świadczył z zobowiązania nieistniejącego nieważnego lub unieważnionego, ma do strony, wobec której świadczył, roszczenie z tytułu niesłusznego wzbogacenia się”⁷³. Inspiracją tej regulacji była wypowiedź Ulpiana w D. 12,6,1,1⁷⁴, z której wynikało, że jeżeli ktoś nieświadomie spełnił nienależne świadczenie, mógł skorzystać z *condictio*. Jednak w prawie rzymskim, odmiennie niż w uregulowaniu przewidzianym przez Ignacego Koschembahra-Łyskowskiego, skarga nie przysługiwała, gdy ktoś wiedział o tym, że dług nie istniał⁷⁵. Artykuł 14 obejmował więc te przypadki: „którymi to przypadkami prawnicy rzymscy głównie zajęli się (przypadki t.zw. *dationes*) i które starali się ująć w kategorii przez Justyniana nazwane

⁷¹ *Ibidem*, s. 95.

⁷² *Ibidem*, s. 97; por. art. 8 projektu, który regulował przedawnienie roszczeń: „Roszczenie z tytułu niesłusznego wzbogacenia się ulega przedawnieniu po upływie 5 lat od chwili, kiedy strona dowiedziała się lub musiała dowiedzieć się o zasadności skargi”; zob. I. KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, *W sprawie kodyfikacji...*, s. 83.

⁷³ I. KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, *W sprawie kodyfikacji...*, s. 89.

⁷⁴ D. 12,6,1,1 (Ulp. 26 *ad ed.*): *Et quidem si quis indebitum ignorans solvit, per hanc actionem condicere potest: sed si sciens se non debere solvit, cessat repetitio.*

⁷⁵ I. KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, *W sprawie kodyfikacji...*, s. 82.

*condictio indebiti, causa data, causa non secuta, ob turpem causam, ob iniustam causam*⁷⁶. Rozwinięciem tego uregulowania był art. 15: „§ 1. Jeżeli zobowiązania nieistniejącego, nieważnego lub unieważnionego obie strony świadczyły, a wydanie rzeczy uzyskanej stało się niemożliwe bez winy strony, świadczenia obu stron muszą być oszacowane w pieniądzu według chwili świadczenia, a strona, która za dużo świadczyła, ma roszczenie do wydania przewyżki wraz z zyskiem osiągniętym aż do chwili zwrotu. § 2. Skarga o wydanie przewyżki ulega przedawnieniu po upływie 5 lat od chwili świadczenia”⁷⁷. Jego inspirację stanowiła wypowiedź Iavolenusa w D. 12,6,45⁷⁸. Fragment, zdaniem I. Koschembahra-Łyskowskiego, świadczył o tym, że rzymscy juryści dopuszczali *condictio* w takiej sytuacji, gdy spełnione świadczenie przekraczało wysokość długu⁷⁹.

Do drugiej grupy przypadków I. Koschembahr-Łyskowski zaliczył takie przypadki „leżące poza t.zw *datationes*, które prawnicy rzymscy podporządkowali również pod *condictio*”⁸⁰. Skonstruowany przez I. Koschembahra-Łyskowskiego art. 16: „Kto przez wyręczające działanie innej osoby wzbogacił się bądź w ten sposób, że uniknął zmniejszenia swego majątku, bądź w ten sposób, że bezpośrednio powiększył swój majątek, odpowiada z tytułu niesłusznego wzbogacenia się wobec osoby, której kosztem nastąpiło jego wzbogacenie się”⁸¹, wzorował się na prawie francuskim⁸². Ograniczył się jednak do „przypadków, w których wzbogacenie się nastąpiło przez wyręczające działanie drugiej osoby [...], trzymając się rzymskiego ujęcia akcji *de in rem verso*”⁸³. Trzecią grupę przypadków roszczeń z tytułu bezpodstawnego wzbogacenia przewidzianą w art. 17: „Kto mając prawo zatrzymania rzeczy aż do

⁷⁶ *Ibidem*, s. 97.

⁷⁷ *Ibidem*, s. 93-94.

⁷⁸ D. 12,6,45 (Iavol. 2 ex Plaut.): *Si is, qui hereditatem vendidit et emptori tradidit, id, quod sibi mortuus debuerat, non retinuit, repetere poterit, quia plus debito solutum per conditionem recte recipietur.*

⁷⁹ I. KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, *W sprawie kodyfikacji...*, s. 42.

⁸⁰ *Ibidem*, s. 97.

⁸¹ *Ibidem*, s. 94.

⁸² *Ibidem*, s. 94; por. art. 1376 K.N.

⁸³ I. KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, *W sprawie kodyfikacji...*, s. 97-98.

zaspokojenia swojej wierzytelności, rzecz wydał przed swoim zaspokojeniem, ma roszczenie z tytułu niesłusznego wzbogacenia się wobec osoby której rzecz wydał”, obejmowały te przypadki, które nie zostały ujęte w przepisach wcześniejszych⁸⁴.

6. ZNACZENIE „KONCEPCJI PODSTAWOWEJ PRAWA ZOBOWIĄZAŃ”

W uzasadnieniu kodeksu zobowiązań na próżno szukać bezpośrednich odniesień do sformułowanej przez I. Koschembahra-Łyskowskiego koncepcji podstawowej prawa zobowiązań, którą sam jej autor określał jako „projekt wstępny”⁸⁵. Podkomisja prawa o zobowiązaniach po przeanalizowaniu wszystkich cząstkowych projektów zdecydowała prowadzić pracę nad redakcją części ogólnej prawa o zobowiązaniach w oparciu o kontrprojekt współreferenta Ludwika Domańskiego z uwzględnieniem projektu Ernesta Tilla powstałego przy udziale komitetu lwowskiego⁸⁶. Projekt Ignacego Koschembahra-Łyskowskiego był przejawem koncepcji uspołecznienia prawa cywilnego, przez co przeciwstawiany był opartemu na indywidualistycznych założeniach projektowi E. Tilla⁸⁷. Wprawdzie E. Till zmarł w 1926 r., ale prace nad zainicjowanym przez niego projektem części szczegółowej zobowiązań kontynuował z pewnymi korekturami Roman Longchamps de Bériér⁸⁸. Pomiędzy ostatnim

⁸⁴ *Ibidem*, s. 96.

⁸⁵ *Ibidem*, s. 102.

⁸⁶ L. GÓRNICKI, *Metoda opracowania...*, s. 85-86; por. E. TILL, *Polskie prawo zobowiązań (część ogólna). Projekt wstępny z motywami*, Lwów 1923; *Projekt prawa o zobowiązaniach w opracowaniu koreferenta projektu adwokata Ludwika Domańskiego*, [w:] *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Sekcja Prawa Cywilnego. Tom I. Zeszyt 1*, Warszawa 1927; L. GÓRNICKI, *Prawo cywilne...*, s. 411.

⁸⁷ *Sprawozdanie Prezydenta Komisji Kodyfikacyjnej R.P. wygłoszone na posiedzeniu połączonych komisji prawniczych Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej w dniu 21 marca 1927*, [w:] *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Dział ogólny*, I.10, s. 267.

⁸⁸ *Sprawozdanie z działalności Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej za czas od 1 stycznia 1926 do 31 grudnia 1926*, [w:] *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Dział ogólny. Tom I. Zeszyt 9*, s. 242; por. R. LONGCHAMPS DE BERIER, *Zasady kodeksu zobowiązań*, «RPEiS» 14.2/1934, s. 77-93.

z uczonych a Ignacym Koschembahrem-Łyskowskim doszło nawet do sporów naukowych, zaś Łyskowski w pewnym momencie przestał pełnić funkcję referenta⁸⁹. Ostatecznie jednak, jak wskazuje Leonard Górnicki, podkomisja uzgodniła dwa przeciwstawne stanowiska, a „sama istota, duch kodeksu, opierała się przy tym głównie na przesłankach ustawodawstw romańskich, z zastrzeżeniem jednak zmian wynikających z uwzględnienia analizowanego dalej nurtu socjalizacji prawa zobowiązań”⁹⁰. Polskie prawo zobowiązań miało bowiem stanowić pewnego rodzaju kompromis pomiędzy światopoglądem germańskim i romańskim⁹¹. Z tego też powodu kodeks zobowiązań został oparty na systemie mieszanym, w formie przedmiotowo-podmiotowej⁹². Członkowie Komisji Kodyfikacyjnej obrali drogę ewolucyjną, nie chcąc tworzyć od podstaw nowego prawa, przy zachowaniu odpowiedniej elastyczności konstrukcji jurydycznych⁹³. Trudno jednak stwierdzić, czy w trakcie posiedzeń podkomisji odwoływano się bezpośrednio do źródeł prawa rzymskiego czy też nie, ze względu na to, że protokoły z tych posiedzeń nie zachowały się do dnia dzisiejszego. Podobnie trudno ustalić, czy na posiedzeniach odnoszono się w jakikolwiek sposób do koncepcji podstawowej prawa zobowiązań autorstwa I. Koschembahra-Łyskowskiego. Ogłaszane drukiem sprawozdania z obrad Komisji Kodyfikacyjnej takiej informacji nie zawierają. W kodeksie zobowiązań odnaleźć można jednak liczne romanistyczne inspiracje, a sami kodyfikatorzy podkreślali, że powstanie kodeksu było możliwe dzięki bazowaniu na rozwiązaniach znanych prawu rzymskiemu, które przejęte zostały przez wielkie kodyfikacje prawa cywilnego. Faktem jest między innymi, że art. 2 k.z., określający pojęcie stosunku zobowiązaniowego, odwoływał się do pojęcia zobowiązania znanego prawu rzymskiemu⁹⁴. Należy zwrócić uwagę, że w kodeksie przyjęta została również ogólna klauzula niesłusznego

⁸⁹ L. GÓRNICKI, *Prawo cywilne...*, s. 411.

⁹⁰ L. GÓRNICKI, *Metoda opracowania...*, s. 87; por. W. DAJCAK, *Kodeks zobowiązań jako lekcja metody prawnoporównawczej*, «KPP» 23.4/2014, s. 835-838.

⁹¹ L. GÓRNICKI, *Prawo cywilne...*, s. 414.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ L. GÓRNICKI, *Metoda opracowania...*, s. 87.

⁹⁴ *Ibidem*.

wzbogacenia, zaś odrębnie uregulowane zostały instytucje: niesłusznego wzbogacenia (art. 123-127) i nienależnego świadczenia (art. 128-133)⁹⁵. Kodeks realizował więc w tym zakresie idee nurtu słusznościowego. Co prawda, ogólna reguła art. 123 oparta została na BGB i kodeksie szwajcarskim, to jednak sam podział na niesłusznego wzbogacenie i nienależne świadczenie opierał się na wzorcach francuskich i austriackich⁹⁶. Jak podkreślał L. Domański: „w Kodeksie zobowiązań kondykcje prawa rzymskiego, dotyczące ściśle stosunków zobowiązaniowych, znalazły ustawowe uregulowanie w przepisach art. 128-133 o nienależnym świadczeniu, czyli o spełnieniu świadczenia, które się nie należy”⁹⁷.

7. ZAKOŃCZENIE

Koncepcja podstawowa prawa zobowiązań jest prawdopodobnie jedynym przykładem tak szerokiego wykorzystania źródeł prawa rzymskiego w dyskusji nad prawem zobowiązań w Polsce międzywojennej. Pomimo że I. Koschembahr-Łyskowski nawiązywał także wprost do wielkich kodyfikacji, to widać wyraźnie, że pierwszorzędne znaczenie miała dla niego myśl romanistyczna. Uważał bowiem, że nie można kształtować prawa w oderwaniu od jego historycznych korzeni⁹⁸. Prawo rzymskie w założeniu miało być przez niego traktowane jako czynnik porównawczy, który miał pomóc w tworzeniu prawa⁹⁹. Nie ulega wątpliwości, że uczony dostrzegał, iż prawo zmienia się wraz ze zmianą warunków społecznych i ekonomicznych¹⁰⁰. Tworzone prawo powinno

⁹⁵ J. HALBERDA, *Instytucja niesłusznego wzbogacenia w polskim Kodeksie zobowiązań z 1933 roku na tle współczesnych kodyfikacji*, «Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa» 5.4/2012, s. 309-310; por. też IDEM, *Nienależne świadczenie w polskim Kodeksie zobowiązań z 1933 r. na tle porównawczym*, «Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa» 9.1/2016, s. 67-95.

⁹⁶ J. HALBERDA, *Instytucja niesłusznego...*, s. 328.

⁹⁷ L. DOMAŃSKI, *Instytucje Kodeksu zobowiązań. Komentarz teoretyczno-praktyczny. Część ogólna*, t. 2, Warszawa 1936, s. 575.

⁹⁸ A. GREBIENIOW, *Römisches Recht...*, s. 186.

⁹⁹ *Ibidem*, s. 200.

¹⁰⁰ *Ibidem*, s. 202.

zatem być nie tylko odbiciem tych warunków, lecz także być ważnym czynnikiem ich rozwoju¹⁰¹.

Niezbyt szczęśliwa redakcja niektórych przepisów zaproponowanych w ramach koncepcji podstawowej, jak się wydaje, wynikała z chęci odwzorowania źródeł, które uczony chciał adaptować do tworzonych regulacji. Romanista zatem nie wykorzystywał jedynie „doświadczenia rzymskich jurystów”, jak pierwotnie zakładał. Łyskowski materiału pochodzącego z antycznych źródeł wręcz nadużywał. Czynił to w sposób mechaniczny, przez co rezultaty tych zabiegów uznać można za dyskusyjne.

Trzeba także zauważyć, że prawo rzymskie i jego źródła stanowiły bardzo wygodne uzasadnienie dla koncepcji uspołeczniania prawa cywilnego, której był przedstawicielem. Kierunek nazywany społecznościovym, zgodnie z którym „prawo powinno dążyć nie tyle do urzeczywistnienia woli stron, ile do urzeczywistnienia sprawiedliwości”¹⁰², uzasadniał Łyskowski słowami Celsusa. Twierdził, że „jeżeli tak wybitny prawnik jak Celsus z II wieku po Chr. mówi: *Ius est ars boni et aequi* (D 1,1,1 pr.), to nie wolno tego uważać za frazes, lecz upatrywać należy w tej definicji ostateczną koncepcję o istocie prawa”¹⁰³. Odwoływanie się do prawa rzymskiego w projekcie wynikało także i z pewnością z tego, że I. Koschembahr-Łyskowski był romanistą¹⁰⁴. Należy też mieć świadomość, że te zagadnienia, których dotyczyły konstruowane przepisy, stanowiły wcześniejszy przedmiot jego romanistycznych badań¹⁰⁵.

¹⁰¹ *Ibidem*, s. 201.

¹⁰² *Sprawozdanie Prezydenta Komisji Kodyfikacyjnej R.P. wygłoszone na posiedzeniu połączonych komisji prawniczych Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej w dniu 21 marca 1927...*, s. 267.

¹⁰³ I. KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, *W sprawie kodyfikacji...*, s. 27.

¹⁰⁴ Por. G. NANCKA, *Szkola naukowa czy tylko kuźnia talentów? Lwowskie środowisko romanistyczne w latach 1857-1939*, «CPH» 72.2/2020, s. 229-230.

¹⁰⁵ Por. m.in.: I. KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, *Die 'Condictio' als Bereicherungsklage im klassischen römischen Recht*, Hermann Böhlau Nachfolger, Weimar 1903; IDEM, *Die 'Condictio' als Bereicherungsklage im klassischen römischen Recht*, II, Weimar 1907; IDEM, *Die Theorie der Exceptionen nach klassischem römischen Recht*, I, Berlin 1893; IDEM, *O stanowisku prawa rzymskiego w powszechnej ustawie cywilnej dla cesarstwa austriackiego*, «Przegląd Prawa i Administracji» 36.7-8/1911, s. 660-725.

Inną rzeczą jest, że zaproponowany przez niego projekt oceniać można nie tylko jako fragmentaryczny, lecz także dość „trudno przyswajalny”. Zresztą z krytyką dotyczącą konstrukcji regulacji przyszło się jeszcze mierzyć Łyskowskiemu po ogłoszeniu projektu przepisów części ogólnej prawa cywilnego¹⁰⁶. Świadczyć to może o tym, że to właśnie te czynniki wpłynęły na brak dalszego powodzenia koncepcji podstawowej prawa zobowiązań. Zaproponowany przez Łyskowskiego projekt pokazuje jednak, że w pracach nad kodyfikacją prawa w Polsce międzywojennej pojawiały się bezpośrednie odwołania do źródeł prawa rzymskiego, stanowiące silną inspirację dla konstrukcji poszczególnych przepisów.

PRÓBA WYKORZYSTANIA PRAWA RZYMSKIEGO W MIĘDZYWOJENNEJ
KODYFIKACJI PRAWA CYWILNEGO? IGNACY KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI
I „KONCEPCJA PODSTAWOWA PRAWA ZOBOWIĄZAŃ”

Streszczenie

Jednym z ważniejszych zadań w dziedzinie kodyfikacji w międzywojennej Polsce było przygotowanie kodeksu zobowiązań. Zanim doszło do uchwalenia jego ostatecznego tekstu, powstawały liczne projekty cząstkowe. Jednym z nich był projekt I. Koschembaha-Łyskowskiego z 1925 r., który zawierał propozycję regulacji 17 artykułów. Interesujące jest, jakie rozwiązania zostały zawarte przez uczonego w jego treści i co stanowiło inspirację przy ich tworzeniu. Szczególnie ciekawi, jaką rolę w powstaniu projektu odegrało prawo rzymskie, zważywszy, że I. Koschembahr-Łyskowski był jednym z bardziej znanych romanistów przełomu XIX i XX w. Niniejszy artykuł ma na celu udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy „koncepcja podstawowa prawa zobowiązań” stanowiła udaną próbę wykorzystania źródeł prawa rzymskiego w międzywojennej kodyfikacji prawa w Polsce.

¹⁰⁶ Zob. Cz. POZNAŃSKI, J. PRZEWORSKI, *O projekcie przepisów ogólnych kodeksu cywilnego*, «Głos Prawa» 9-12/1928, s. 377-393.

AN ATTEMPT TO APPLY ROMAN LAW IN THE INTERWAR CODIFICATION
OF POLISH CIVIL LAW? IGNACY KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI AND HIS
BASIC CONCEPT OF THE LAW OF OBLIGATIONS

Summary

One of the main codification tasks in interwar Poland was to draft a code of obligations. Numerous partial drafts were drawn up before a final text was adopted. One of these preliminary documents was Ignacy Koschembahr-Łyskowski's 1925 draft for the regulation of 17 articles. The legal solutions he proposed, their content and the inspiration behind them make up an interesting subject of study. Koschembahr-Łyskowski was a fairly well-known Romanist in the late 19th and early 20th centuries, so it may be interesting to consider the role of Roman law in the creation of his draft. This article seeks to answer the question whether Koschembahr-Łyskowski's "basic concept of the law of obligations" was an attempt to use Roman law as a source for the interwar codification of Polish law.

Słowa kluczowe: prawo rzymskie; Ignacy Koschembahr-Łyskowski; koncepcja podstawowa zobowiązań; kodeks zobowiązań.

Keywords: Roman law; Ignacy Koschembahr-Łyskowski; the basic concept of the law of obligation; the Polish Code of Obligations.

Literatura

- DAJCAK W., *Kodeks zobowiązań jako lekcja metody prawno-porównawczej*, «KPP» 23.4/2014, s. 829-854.
- DOMAŃSKI L., *Instytucje Kodeksu zobowiązań. Komentarz teoretyczno-praktyczny. Część ogólna*, II, Warszawa 1936.
- FIERICH F.K., *Rzut oka na najważniejsze zadania prac kodyfikacyjnych*, «Kwartalnik Prawa Cywilnego i Karnego. Pismo poświęcone nauce prawa i zagadnieniom wymiaru sprawiedliwości» 2/1919, s. 457-458.
- GOŁĄB S., *Przed projektem polskiego kodeksu cywilnego*, «Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne» 18.1-4/1920, s. 5-36.
- GÓRNICKI L., *Metoda opracowania i koncepcja kodeksu zobowiązań z 1934 roku*, «Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo» 305/2008, s. 79-84.

- GÓRNICKI L., *Prawo cywilne w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919-1939*, Wrocław 2000.
- GREBIENIOW A., *Römisches Recht als Vergleichsfaktor. Ignacy Koschembahr-Łyskowski (1864-1945) und die Methodenfrage*, [w:] *Methodenfragen der Romanistik im Wandel. Paul Koschakers Vermächtnis 80 Jahre nach seiner Krisenschrift*, red. T. BEGGIO, A. GREBIENIOW, Tübingen 2020, s. 165-210.
- HALBERDA J., *Instytucja niesłusznego zubożenia w polskim Kodeksie zobowiązań z 1933 roku na tle współczesnych kodyfikacji*, «Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa» 5.4/2012, s. 307-328.
- HALBERDA J., *Nienależne świadczenie w polskim Kodeksie zobowiązań z 1933 r. na tle porównawczym*, «Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa» 9.1/2016, s. 67-95.
- JAWORSKI W.L., *Najważniejsze zadanie*, «Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne» 18.1-4/1920, s. 1-4.
- JAWORSKI W.L., *Nowożytny kodeks cywilny*, «Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne» 20.3-6/1922, s. 1-18.
- JĘDREJEK G., *Polski kodeks zobowiązań z 1933 roku. Powstanie, źródła, znaczenie dla europejskiego prawa obligacyjnego*, «Roczniki Nauk Prawnych» 9.1/2001, s. 47-68.
- KACZOROWSKA B., *Reguły wykładni umów w projektach prawa o zobowiązaniach i kodeksu zobowiązań*, «Forum Prawnicze» 31.5/2015, s. 78-99.
- KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI I., *Czynnik społeczny a czynnik państwowy w prywatnym prawie rzymskim*, Warszawa 1923.
- KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI I., *Die 'Condictio' als Bereicherungsklage im klassischen römischen Recht*, II, Weimar 1907.
- KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI I., *Die 'Condictio' als Bereicherungsklage im klassischen römischen Recht*, I, Weimar 1903.
- KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI I., *Die Theorie der Exceptionen nach klassischem römischem Recht*, I, Berlin 1893.
- KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI I., *O stanowisku prawa rzymskiego w powszechnej ustawie cywilnej dla cesarstwa austriackiego*, «Przegląd Prawa i Administracji» 36.7-8/1911, s. 660-725.
- KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI I., *Pojęcie prawa*, [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu 250-tej rocznicy założenia Uniwersytetu Lwowskiego przez króla Jana Kazimierza r. 1661*, Lwów 1912, s. 1-69.
- KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI I., *Prawo rzymskie a czasy dzisiejsze. Mowa wygłoszona podczas uroczystej inauguracji roku akademickiego 1923-24 w dniu 28 października 1923*, Warszawa 1925.

- KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI I., *W sprawie kodyfikacji naszego prawa cywilnego*, Warszawa 1925.
- KURYŁOWICZ M., *Tradycje prawa rzymskiego*, [w:] *Tradycja i postęp w prawie*, red. R. Tokarczuk, Lublin 1983, s. 75-94.
- LITAUER J.J., *Materiały do rewizji kodeksu cywilnego*, I, *Księga II kodeksu cywilnego. Projekt Deputacji Prawodawczej i Rady Stanu Królestwa Polskiego (1829)*, Warszawa 1918.
- LITYŃSKI A., *Dwa kodeksy karne 1932. W osiemdziesiątą rocznicę*, «Roczniki Administracji i Prawa» 12/2012, s. 207-218.
- LONGCHAMPS DE BÉRIER R., *Zasady kodeksu zobowiązań*, «RPEiS» 14.2/1934, s. 77-93.
- MAZUREK I., *Specyfika prac Komisji Kodyfikacyjnej w procesie unifikacji prawa w II Rzeczypospolitej*, «Studia Iuridica Lublinensia» 23/2014, s. 125-136.
- NANCKA G., *Szkoła naukowa czy tylko kuźnia talentów? Lwowskie środowisko romanistyczne w latach 1857-1939*, «CPH» 72.2/2020, s. 219-235.
- PETRAŻYCKI L., *Die Lehre vom Einkommen: vom Standpunkt des gemeinen Civilrechts unter Berücksichtigung des Entwurfs eines bürgerlichen Gesetzbuches für das Deutsche Reich*, I, Berlin 1893.
- PETRAŻYCKI L., *Die Lehre vom Einkommen: Vom Standpunkt des gemeinen Civilrechts unter Berücksichtigung des Entwurfs eines bürgerlichen Gesetzbuches für das Deutsche Reich*, II, Berlin 1895.
- POZNAŃSKI CZ., PRZEWORSKI J., *O projekcie przepisów ogólnych kodeksu cywilnego*, «Głos Prawa» 9-12/1928, s. 377-393.
- Projekt prawa o zobowiązaniach w opracowaniu koreferenta projektu adwokata Ludwika Domańskiego*, [w:] *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Sekcja Prawa Cywilnego*, I.1, Warszawa 1927.
- RADWAŃSKI Z., *Kształtowanie się polskiego systemu prawnego w pierwszych latach II Rzeczypospolitej*, «CPH» 21.1/1969, s. 31-48.
- SÓJKA-ZIELIŃSKA K., *Organizacja prac nad kodyfikacją prawa cywilnego w Polsce międzywojennej*, «CPH» 27.2/1975, s. 271-280.
- Sprawozdanie Prezydenta Komisji Kodyfikacyjnej R.P. wygłoszone na posiedzeniu połączonych komisji prawnych Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej w dniu 21 marca 1927*, [w:] *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Dział ogólny. Tom I. Zeszyt 10*.
- Sprawozdanie z działalności Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej za czas od 1 stycznia 1926 do 31 grudnia 1926*, [w:] *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Dział ogólny. Tom I. Zeszyt 9*.

TILL E., *Polskie prawo zobowiązań (część ogólna). Projekt wstępny z motywami*, Lwów 1923.

Uzasadnienie, [w:] *Wniosek nagły posła Zygmunta Marka i tow. w sprawie powołania do życia komisji dla stworzenia jednolitego ustawodawstwa w Państwie Polskiem*, «Kwartalnik Prawa Cywilnego i Karnego. Pismo poświęcone nauce prawa i zagadnieniom wymiaru sprawiedliwości» 2.1-4/1919, s. 275-279.

VESPER E.M., *Ignacy Koschembahr-Lyskowski. Polski romanista przełomu XIX i XX wieku*, Białystok 2019 [niepublikowana rozprawa doktorska].